

Grad Rijeka i okolica 1782. g.

(Prema dnevniku dubrovačkog diplomate Lukše Sorkočevića)

Dr. prof. Žarko Muljačić, Zadar

U Državnom arhivu u Dubrovniku čuva se rukopisna knjiga od 137 listova. Iako naslovni list i zadnjih nekoliko listova nedostaju, uspio sam, sravnjujući rukopis s potpisanim originalnim pismima, ustanoviti, da se radi o putnom dnevniku dubrovačkog diplomate Lukše Sorkočevića. Dnevnik obuhvaća vrijeme od 1. IX. 1781. do 7. II. 1782. Sorkočević tu opisuje, u neslužbenoj formi, svoje dojmove iz Beča, gdje je bio u diplomatskoj misiji u povodu promjene na prijestolju (Josip II). Bilo je to vrijeme, kad se govorilo, da će Austrija u savezu s Rusijom povesti zajedničku akciju na Balkanu, kako bi potisli Turke. Sorkočević je imao zadatak da sazna, kakve su namjere Austrije prema Dubrovačkoj republici.

Sorkočević je stigao na Rijeku na povratku iz Beča 5. I. 1782. O boravku na Rijeci i u okolini govori na listovima 122 b do 137 b, gdje se rukopis prekida s danom 7. II. 1782. Imao je, dakle, dosta vremena, da na licu mjesta i iz prve ruke sazna sve, što ga je zanimalo. Izostavljam vijesti o kulturi i političke, a prikazujem samo ono, što je u vezi s pomorstvom, trgovinom i izgradnjom Rijeke.

Sorkočević se odmah po dolasku povezao s dubrovačkim konzulom u Rijeci Barčićem. Ovaj ga je upoznao s trgovcem Dimitrovićem (Dimitri), koji mu je pričao, kako upravo ima uspjeha u trgovini s hrastovim dužicama, Naručuju ih iz Ugarske, a na Rijeci ih krcaju za Hamburg i Lisbou, gdje se od njih navodno prave bačve za kitovo ulje.

Barčić se zauzeo, kako je bio red, da Sorkočevića predstavi najvišim mjesnim vlastima. To su bili guverner grada i Primorja Josip Majlath, podguverner grof Pavao Almaszy i drugi, sve članovi najuglednijih mađarskih obitelji, koji su lijepo primili svog klasnog kolegu. Mladi grof Ivan Petar Szapary, koji je imao više vremena, vodio ga je po gradu i okolici.

»Osim poznate tvornice šećera u kojoj radi 450 radnika i koja se proširila prema zapadu, a osnovala je i podružnicu u Trstu, postoje sada i druge tvornice, koje su se podigle, koristeći slobostine »slobodne luke« (porto franco) . . . i priliv trgovine iz ugarskih zemalja. Spomenuta kompanija šećerane i kuća Ferport sole naveliko meso, koje dolazi iz Ugarske, i šalju pune lađe slanog mesa na Zapad. Prije nego se meso posoli, suši se 20 dana na zraku. Soli se jakom, crnom soli . . . , i tako se može održati po 9 mjeseci i duže. Kompanija šećerane planira posoliti meso od 10.000 volova. Oslobođenje od monopola pogodovalo je stvaranju jedne tvornice duhana, koja proizvodi sve vrsti duhana i duhanskih prerađevina od materijala, koji dolazi iz Ugarske. Ova tvornica i mnogobrojni drugi sitni privatni poduzetnici, koji se time bave, izvoze naveliko za Dalmaciju, svu Italiju i luke Levanta. Velika je tvornica vlasništvo bogatog Pinenfelta (bečka obitelj, op. Ž. M.) . . . Postoji i kožara, koja prerađuje kože, koje ostanu nakon soljenja mesa. U njoj se na veliko proizvode džonovi, što se kasnije prodaju po mletačkoj Dalmaciji i Dubrovačkoj republici, a zatim i u Apuliji. Kad se ovome dodaju izvoz žita, potaše i drugih sirovina, koje se prerađuju u ovim tvornicama, godišnji izvoz iz Rijeke dosiže . . . oko 2,5 milijuna forinti. Kako je trgovina upravo oslobođena pristojbe za uvoz zvane »tridesetnica« i kako je time

izjednačena u uvjetima za uvoz strane robe s Turskom, riječki će trgovci sad imati prednost, jer je Rijeka za 5 poštanskih stanica bliža (nije jasno kome, op. Ž. M.), moći će uvoziti više robe i sa Zapada, i s Istoka, pa će imati i više koristi, jer će moći ulagati više sredstava u izvoz iz Ugarske, osobito ako će Staleži (misli na staleške sabore, op. Ž. M.) ozbiljnije nastojati oko radova na riječnim putovima i izgradnje lađa za siguran prijevoz robe, što se ne će sad učiniti novcem iz kraljevske blagajne i to, prvo, jer car ne voli trošiti od svoga za projekte na dući rok, i, drugo, jer ako se trgovina s Njemačkom smanji u korist Ugarske, protiv njeja će biti možda austrijski trgovci i političari, koji ne ljube mnogo Ugre, kad nemaju u tom interesa, što im ovi vrlo vjerno i uzvraćaju.»

Nakon ovog pasusa o Rijeci kao važnom trgovačkom pomorskom centru Sorkočević govori o germanizatorskim nastojanjima M. Terezije pa se nakon toga opet vraća na aktuelnu mogućnost, da Austrija potisne Turke. Szapary ga je upozorio, da će u tom slučaju stradati dubrovačka nezavisnost. Rekao mu je: »Car ne voli republike, a Vaša mornarica bit će vrlo korisna ovoj državi. Možda bi za Vas bilo manje zlo, da se u tom slučaju nastojite ujediniti i utjeloviti (!) s Ugarskom«. Sorkočević dodaje, da mu ova progroza i savjet izgledaju mogućci.

14. I. pošao je kopnom za Kraljevicu. Prošao je kroz Bakar i Bakarac. »Kad se ide cestom uzbrdo iz Rijeke oko jedan »poštohod«, nailazi, na vrhu jednog brda, koje se s desne strane spušta u more i zatvara uvalu, dugu oko 4 ili 5 milja, grad Bakar. On je raseljen i skoro porušen u brdskom gornjem dijelu, a narod stanuje u donjem dijelu, koji je izgrađen na podnožju brda i uz obalu. Grad se spušta k obali tako strmo . . . Spremišta soli, koja dolazi s mora i šalje se u zaleđe povratom konja, koji donose žito, kao u nas na Pločama, carinarnica, hrpe drva, koje se doprema s planina, prodaje i razasilje morem, uzrok su građenja kuća uz obalu i naseljavanja te zone. U nastavku puta, idući strmim i strašnim podnožjem brda oko 4 milje, dolazi se na kraj uvale i skrenuvši na desno stiže se u Bakarac, gdje postoje samo 3 ili 4 državna magazina drva. Sve je opkoljeno običnim zidom, iz koga proviruju nekoliko cijevi topova iz livne željeza . . . « Idući dalje s vratiju zaliva vidi se »s lijeve strane,, druga jedna uvala, duboka oko pola milje, a isto toliko otprilike široka, . . . koja se prema dnu sve više suzuje i tvori luku zvanu Kraljevicu. Tu može sada pristati oko 50 brodova, jer su obale sve unaokolo izgrađene . . . To je rađeno u doba Karla VI., jer se namjeravala učiniti baza za ratnu mornaricu, ali se taj plan napustio, kad je Austrija izgubila Napuljsko kraljevstvo (misli se na događaje poslije Aachenskog mira 1748 g., kad je u Napulju zavladao, mjesto dotadanjih Habsburgovaca, dinastija Bourbon). Strana brda . . . nije odveć strma. Obradena je i naštanjena seljacima. U dnu luke nalazi se dosta prostran ravan prostor. Nastao je umjetno, uklonjene su klisure iz živca kamena . . . Tu su uređaji, koji omogućuju da se istodobno grade četiri broda. . . . S desne strane luke, blizu mora, nalaze se dvije palače, ili bolje dvorca Frankopana, pod kojima su se nekad nalazili kao feud u velikom prostranstvu svi okolni krajevi i susjedni otok Krk, koji su kasnije kupili Mlečani, Dvo-

rac, koji je bliži dnu uvale, sagrađen u 16. st., manji je i lošije sagrađen, dok je drugi, bliži ulazu u uvalu, veći i ljepši. Ima vratnice i šetnice iz crna mramora, koji vade u obližnjim kamenolomima. Baterije dvorca i tvrđavica, koje su bliže moru, u zajednici s artiljerijom utvrđenja, koja se nalaze nasuprot zapadne strane, na obroncima brda, koje zatvara ulaz u Bakarski zaliv, i s drugim tvrđavama i topovima, koji s južne strane zatvaraju ulaz u Kraljevicu, mogle bi, kad bi bile dobro opremljene, učiniti oba prilazna pravca neprobojnima. U Kraljevici zasad nema pitke vode, a mogla bi se dovesti kanalima s obližnjih brda iznad Bakarca s troškom od oko 40.000 forinti. Kod kopanja na trgu pronađeno je, u samoj blizini mora, više malih izvora, ali im je voda, ulijed miješanja s morem, slana; mislim, da ne bi bilo teško spriječiti to miješanje. Ugri projektiraju da nasele Kraljevicu i da stvore mornaricu . . . »

Na završetku prevodim jedan odlomak, iz kog se vidi, kako je i pored velikog priliva stranog rukovodećeg elementa i trgovaca, koji su u Rijeku dolazili iz svih austrijskih posjeda, od Belgije do Lombardije, i iz ugarskih zemalja, na Rijeci postojao, čak i među plemstvom, jak i naš element. Radi se o opisu proslave rođendana viceguvernera Almaszyja. Tu se okupilo svo »birano društvo« Rijeka, a točio se izvrstan tokajac i druga vina. Sorkočević je zapisao, među ostalim, i ovaj značajan detalj: »Iza nego što su jeli malo, a pili više puta, u prisutnim Madžarima i Hrvatima probudilo se duh starodrevnog narodnog veselja, od koga tragovi još uvijek žive, dapače zbog tlačenja sa strane dvora oživljuju. Dvor se služi . . . luksusom . . . , kako bi ugušio surovi duh narodne slo-

bode. Pjesme i plesovi hrvatski veoma su slični konavoskima, koje zovu »Na Šimensku«. Muškarci plešu sami u krugu, koji čas ide na jednu stranu, a čas na drugu, u vezi sa pjesmom »Spao je Janko pod jablanko« (valjka jablankom, op. ž. M.). Kolovođa započinje pjesmu, a družina mu odgovara i pritom mijenja kružno kretanje u protivnom smjeru«.

Ostali podaci odnose se na druge vrsti plesova »na ugarsku«, na mazurke i t. d. te nas ovdje ne zanimaju.

Kako se vidi, dnevnik Lukše Sorkočevića daje uvida i u kulturno stanje na Rijeci. Vijest da se na Rijeci 1782. god. u najbiranijem plemićkom društvu izvodilo kolo uz zvukove jedne hrvatske narodne pjesme, kojoj je Sorkočević zabilježio samo prvi stih, nije od male važnosti, iako se po svojoj prilici radilo o prkosu prema germanizatorskim nastojanjima bečkog dvora. Pritom je sporedno, da su hrvatski i ugarski plemići bili u tom otporu tvrdokorni, jer su osjetili, među ostalim, da Beč ugrožava njihove klasne privilegije. Sorkočević je dobro razumio taj gest, jer je bio upućen u sve važnije probleme unutrašnje i vanjske politike u austrijskim i ugarskim zemljama. Stoga njegovu izvještaju i komentaru možemo vjerovati.

Da se u Dubrovniku znalo kojim jezikom govori većina na Rijeci, vidi se i po tome, što su u planovima o Ilirskoj republici, koji su nastali u Dubrovniku više od deset godina prije osnutka Ilirskih pokrajina i oko 30 god. prije ilirskog gibanja u sjevernoj Hrvatskoj spominje Rijeka, uz Dubrovnik, kao jedna od najvažnijih luka ove projektirane republike.